

НАУКОВА МОНОГРАФІЯ

ЛЮДИНА

**Медицина, фармацевтика,
біоетика**

За редакцією В. Г. Гончаренко

Київ
Юрінком Інтер
2016

УДК 342.951:614](477)
ББК 67.9(4Укр)401+51.4(4Укр)
Л93

*Робота рекомендована до друку
Вченою радою Академії адвокатури України
(протокол № 9 від 30 червня 2015 р.)*

Рецензенти

Когутич Іван Іванович, професор, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

Яновська Олександра Григорівна, професор, доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Людина: медицина, фармацевтика, біоетика : наукова монографія / за ред. академіка Національної академії правових наук України, професора В. Г. Гончаренка. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 472 с.

ISBN 978-966-667-652-1

Колективний твір присвячено детальному аналізу проблем медично-права, яке охоплює не лише власне медичні аспекти захисту прав людини, а й значний вплив на цей суспільно-правовий процес фармацевтики та біоетики.

Робота містить наукові дані кримінології, організації медичної справи, культурології та етики поведінки, екології, кримінального, цивільного, права, судового нагляду, судових експертиз, міжнародно-правових засобів вирішення поставлених проблем та багатьох інших галузей регулювання суспільних відносин.

Розрахована на науковців, викладачів різних навчальних закладів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться розглянутими питаннями.

УДК 342.951:614](477)
ББК 67.9(4Укр)401+51.4(4Укр)

*Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини
будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
без письмового дозволу видавництва забороняється*

ISBN 978-966-667-652-1

© Колектив авторів, 2016
© Юрінком Інтер, 2016

Авторський колектив

Гончаренко Владлен Гнатович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України (ААУ) — передмова та загальне редагування твору

Бояров Віктор Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 14

Вереша Роман Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального та адміністративного права ААУ — глава 9 (у співавторстві з Є. В. Фесенком)

Гора Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 15

Гусева Ганна Володимирівна, кандидат юридичних наук, співробітниця Міністерства охорони здоров'я України — глава 8

Ковтун Олена Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального та адміністративного права ААУ — глава 7

Колесник Валерій Аркадійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 11

Конончук Тетяна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, член Спілки письменників України, завідувач кафедри української філології та суспільних наук ААУ — розділ 2 глави 5

Костенко Олександр Борисович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 3

Легких Кирило Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 13

Мількова Катерина Віталіївна, магістр історичних наук, проректор ААУ — глава 1

Наровська Катерина Борисівна, магістр правових наук, директор Інституту медичного права та біоетики ААУ — глава 4

Попович Володимир Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-правових дисциплін Закарпатського державного університету — глава 2

Сисоєнко Григорій Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики ААУ — глава 12

Ущанівська Ганна Володимирівна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних наук ААУ — розділ 1 глави 5

Фесенко Євген Володимирович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального та адміністративного права ААУ — глава 9 (у співавторстві з Р. В. Верешєю)

Ходанович Віталій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу ААУ — глава 10

Юдківська Ганна Юріївна, кандидат юридичних наук, суддя Європейського суду з прав людини, доцент кафедри прав людини, міжнародного та європейського права ААУ — глава 6

Зміст

ВЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ	6
ПЕРЕДМОВА.....	7
ГЛАВА 1. Історія питання захисту конституційних прав людини в сфері медицини, фармацевтики та біоетики	9
ГЛАВА 2. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері охорони здоров'я	39
ГЛАВА 3. Медичне право як наука	81
ГЛАВА 4. Система охорони здоров'я в Україні	95
ГЛАВА 5. Морально-культурологічний аспект біоетики	115
ГЛАВА 6. Деякі проблеми медичного права і біоетики у практиці Європейського суду з прав людини	136
ГЛАВА 7. Екологічний аспект захисту конституційних прав людини у сфері медицини, фармацевтики та біоетики	169
ГЛАВА 8. Права і соціальний захист медичних і фармацевтичних працівників	204
ГЛАВА 9. Кримінально-правові проблеми захисту конституційних прав людини у сфері медицини, фармацевтики та біоетики	231
ГЛАВА 10. Цивільно-правові проблеми захисту конституційних прав людини в сфері медицини, фармацевтики та біоетики	291
ГЛАВА 11. Психолого-психіатричні проблеми дотримання конституційних прав особи в кримінальному й цивільному судочинстві	330
ГЛАВА 12. Проблемні питання охорони здоров'я людини у кримінальному провадженні	371
ГЛАВА 13. Судовий контроль за дотриманням конституційних прав людини в сфері медицини, фармацевтики та біоетики в кримінальному процесі	397
ГЛАВА 14. Прокурорський нагляд за виконанням законодавства про право на надання медичної допомоги	415
ГЛАВА 15. Судові експертизи в сфері медицини, фармацевтики та біоетики	431

Вживані скорочення

ВІЛ	— вірус імунодефіциту людини
ВООЗ	— Всесвітня організація охорони здоров'я
ГК	— Господарський кодекс
ГПК	— Господарський процесуальний кодекс
гр.	— грецький
ДТП	— дорожньо-транспортна пригода
ЄСПЛ	— Європейський суд з прав людини
КАС	— Кодекс адміністративного судочинства
КЗпП	— Кодекс законів про працю
КК	— Кримінальний кодекс
КМУ	— Кабінет Міністрів України
КПК	— Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	— Кодекс України про адміністративні правопорушення
МОЗ	— Міністерство охорони здоров'я
ОЗ	— охорона здоров'я
ОЗОЗ	— Основи законодавства про охорону здоров'я
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
СК	— Сімейний кодекс
СНІД	— синдром набутого імунодефіциту
ЦК	— Цивільний кодекс
ЦПК	— Цивільний процесуальний кодекс
ЦРЛ	— центральна районна лікарня

Передмова

Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю і наділила її низкою прав і фундаментальних свобод, серед яких ми особливо виокремлюємо право на життя, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на достатній життєвий рівень, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У принципі, так само гарантується дотримання прав і свобод людини в усіх цивілізованих країнах.

Незважаючи на наявність такого високого рівня нормативних гарантій у суспільстві накопичилось чимало системних негативних явищ, які нерідко послаблюють, а іноді зводять нанівець, дію проголошених конституційних, вкрай важливих для нормального життя людей, гарантій.

Такого роду явища ми — всі члени суспільства безпосередньо чи опосередковано переживаємо повсякчас і в різних масштабах — від суто особистих до загальнонародних. Вони дістають вияв у неякісних і навіть шкідливих харчових продуктах на етапі виготовлення і на етапі реалізації в торгових мережах, в отруйному забрудненні атмосферного повітря і водойм газами і відходами промислових підприємств, у лікарській недбалості й некомпетентності та у відсутності належного діагностичного й лікувального обладнання, використанні застарілих методик лікування, в неетичності спілкування медичного персоналу з пацієнтами, в неналежній якості деяких фармацевтичних препаратів і недосяжності багатьох ефективних засобів, у соціальних проблемах штучного запліднення, сурогатного материнства, використання донорських внутрішніх органів, косметичного хірургічного втручання та в багатьох інших сферах нашого життя.

Усе це не може залишатись поза увагою громадян, які так чи інакше відчувають вплив названих негативних явищ, а також фахівців-практиків відповідних галузей і вчених різних напрямів знань — філософів, соціологів, екологів, медиків, фармакологів, правників та ін. Усі вони, кожний у міру своїх знань і можливостей, роблять спроби вирішити глобальні чи одиничні питання, що частково відображено у літературних джерелах, перелік яких наводиться наприкінці окремих глав нашого твору.

У результаті ретельного аналізу стану речей і обговорення проблеми на вченій раді Академії адвокатури України ми консенсусом вирішили, що назріла потреба у створенні комплексної праці монографічного жанру, яка охоплювала б якомога більшу частину питань захисту конституційних прав людини у сфері медицини, фармацевтики та біоетики, що й було зроблено викладачами і співробітниками названої Академії.

Щиро сподіваємось, що наша колективна праця стане стимулом для корисної дискусії у розглядуваному напрямі наукового пошуку, сприятиме появі конструктивних теоретичних положень і практичних рекомендацій, можливо, в чомусь послугує нашим нормотворцям у впровадженні в життя дієвих законів і відомчих актів, буде корисною викладачам різних навчальних закладів, науковцям, аспірантам, студентам, учням і всім тим, кого хвилюють винесені в заголовок книги питання.

Автори з вдячністю сприймуть принципову критику окремих положень книги з боку уважного і доброзичливого читача.

ІСТОРІЯ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ МЕДИЦИНИ, ФАРМАЦЕВТИКИ ТА БІОЕТИКИ

Соціальні процеси, що відбуваються сьогодні в світі, істотно змінили уявлення про природу людини та особливості її існування. Основним пріоритетом розвитку сучасного суспільства стали науки про життя. Саме їм приділяють підвищену увагу не тільки науковці, а й громадськість, політичні діячі. У процесі реформування охорони здоров'я в незалежній Україні, коли громадськість усе частіше висуває пропозиції щодо необхідності прийняття законодавчих актів про лікарське самоврядування і поступовий перехід від командно-адміністративної моделі управління галуззю до державно-суспільної, важливого значення набуває вивчення аналогічного досвіду попередників, зокрема практики забезпечення основних прав людини у сфері медицини, фармацевтики та біоетики.

Медицина — одна з найдавніших наук і водночас чи не найдавніша причина етичних суперечностей. Дебати з приводу досліджень та експериментів у медицині супроводжували цю науку завжди. Вони точилися між фахівцями, в них брали участь представники влади — і формальної, і релігійної. Ці дискусії ставали предметом обговорення в широких масах. Медицина — найвища точка природничих наук, галузь знань, де теорія і філософія застосовуються до найдорожчого, що є у людини, — її життя. Уміння виліковувати хвороби було одним з основних божественних атрибутів. Ті, хто брався лікувати людей, автоматично підносилися над основною масою одноплемінників, оскільки наближалися у своєму мистецтві до Бога. Однак те ж саме мистецтво робило лікарів уразливими, оскільки їхні помилки, невдалі спроби надати допомогу хворому не прощалися соціумом.

Історія медицини своїм корінням сягає глибини віків. До сторінок цієї історії вписано і великий досвід лікарської практики, і значні наукові досягнення, і діяльність видатних медиків, чії імена увійшли до скарбниці вітчизняної та світової медицини. Історія ме-

дицини допомагає правильно зрозуміти сучасний стан медицини і передбачити перспективи її розвитку. Вивчення минулого медицини дає правильне уявлення про те, як виникли й нагромаджувалися навички розпізнання захворювання, вміння лікувати їх і запобігати їм, як поступово почали правильно розуміти функції організму та їх зміни при захворюванні. Минуле медицини дозволяє простежити в історичній послідовності, як змінювалися зміст медичних знань, спрямованість медичної діяльності, становище медпрацівників у суспільстві залежно від соціального ладу, від розвитку наук, зміни світогляду, юридичної регламентації медичної діяльності.

Періодизацію зазначеної регламентації здійснюють за двома напрямками: макроперіодизація та мікроперіодизація. Відповідно до макроперіодизації виокремлюють такі три періоди: 1 — формування передумов організаційно-правового регулювання медичної діяльності; 2 — становлення механізму правового регулювання медичної діяльності; 3 — функціонування механізму правового регулювання медичної діяльності. Водночас, у межах макроперіодів виокремлюють мікроперіоди юридичної регламентації медичної діяльності: регламентація зцілення у Стародавній Русі (X—XIV століття); регламентація медичної діяльності у період існування Московської держави (XV—XVII століття); регулювання надання медичної допомоги за правління Петра I (кінець XVII — перша чверть XVIII ст.); правове забезпечення медичної діяльності у період Російської імперії (друга чверть XVIII ст. — 1917 р.); юридична регламентація охорони здоров'я у радянський період (1917—1991 рр.); правове регулювання медичної діяльності у період формування й становлення України як суверенної держави (1991 р. — по даний час). Критеріями мікроперіодизації є структурні зміни в державному устрої, що зачіпали систему управління та організації охорони здоров'я, і поява нормативно-правових актів, які регламентують надання медичної допомоги.

У межах періоду формування передумов організаційно-правового регулювання медичної діяльності доцільно виокремлювати регулювання медичної діяльності в епоху Стародавньої Русі та Московської держави. Відмітною особливістю епохи Стародавньої Русі є можливість виокремлення самостійних організаційно-правових видів медичної допомоги: народна, що регулювалася неправовими засобами (звичаї, морально-етичні норми); монастирська (базувалася на положеннях Церковного Статуту Володимира Святославовича); світська (основу регламентації становили норми Руської Правди — першого писаного зводу правових актів на Русі).

Ще з давніх давен розвивалися медичні знання в Україні. Описання в літописах діянь монахів-лічців Агапіта, Пантелеймона, Фео-

досія та інших можна вважати одним з перших зачатків пізніших «словників українських лікарів»; подібні описання перших лічців-лікарів становлять витoki всесвітньої історії медицини. Матеріали до історії народної медицини, монастирської, козацької, цехової медицини знаходяться у давніх рукописах і першодруках. Лікар (знахар) був досить популярним у Стародавній Русі. «Льчці» (від «лікувати») існували в усіх більш-менш значних містах, де мали фахову практику. Лікування «зелієм», тобто ліками рослинного походження, теж було поширене з найдавніших часів на території України. Тогочасні лікарі володіли знаннями, отриманими протягом століть. Наші предки знали лікувальні властивості численних рослин і вміли успішно оперувати своїми знаннями. У зв'язку з тривалим періодом існування лише народної, а потім монастирської медицини професійна етика лікарів базувалася на провідних моральних цінностях християнства — милосерді, жалості, благочинності, самопожертві. Монастирська медицина охоплювала не лише надання лікарської допомоги нужденним, а й інші форми — надання житла, їжі, духовної допомоги. Вона була не лише однією з основних форм надання медичної допомоги широким верствам населення, а й стверджувала ідеали християнської моралі стосовно медичної діяльності.

У «Кієво-Печерському патерику» (4) містилися перші відомості про лікарську етику на Русі XI—XII століть. У ньому йшлося про те, якими якостями особистості повинен володіти льчець, як вести себе у стосунках із хворими, як ставитися до своєї праці. «Льчець повинен бути зразком любові до людей аж до самопожертви, заради хворого виконувати найбрудніші роботи, бути терплячим і сердечним стосовно нього, робити все, що в його силах, для виліковування хворого й не турбуватися про власне збагачення та професійну пиху» [4]. У зв'язку з навалом монголо-татар на руські землі розвиток медицини й медичної етики на декілька століть заморозився на рівні народного лікування та монастирської медицини.

За часів існування Московської держави відбувалося формування передумов регулювання надання медичної допомоги. Цей період характеризувався централізацією управління медичною справою в країні. Ключовою ознакою такої тенденції стало створення у 1581 р. Аптекарського наказу — першого державного органу, що здійснював управління всією сферою охорони здоров'я. У першій половині XVI ст. у державі стали з'являтися іноземні лікарі, аптекарі, хірурги, котрі мали не лише знання в певній галузі медицини, а й уявлення про лікарську етику, яка склалася на той час у європейській медицині. Починаючи з XV—XVI століть у суспільній свідомості починає превалювати ідея про те, що людина може й повинна активно пере-

творювати життя, створювати нове, втручатися у створене природою відповідно до своїх наукових і практичних знань. Основні етичні вимоги традиційної для того часу гіпократової етики зберігалися, крім того в працях філософів, політиків і суспільних діячів, що розмірковували про проблеми медицини, все частіше викладалися ідеї про права людини в галузі охорони здоров'я і отримання медичної допомоги, справедливості у розподілі медичних послуг, умовах дотримання лікарської таємниці як поваги до прав і гідності людини тощо. Саме зцілення починають розуміти як діяльність, яка спрямована на благо окремим людям і суспільству в цілому. До медичної етики того часу увійшов новий моральний принцип, сформульований великим Парацельсом, — активне творіння добра у процесі зцілення. До історії медичної етики Парацельс увійшов як творець нового морального принципу медичної діяльності, який (принцип) доповнював гіпократовський принцип «не нашкодь», — «роби добро, твори благо». Ідея необхідності активної діяльності, спрямованої на створення блага, була наслідком всієї його релігійно-філософської концепції, головна складова якої — етичні погляди на сутність людини в їх взаємозв'язку з медичними проблемами здоров'я і хвороби. Парацельс вважав, що сила лікаря — в його серці, робота його має керуватися Богом і освітлюватися природним світом і досвідом, важливою основою ліків є любов» [13, с. 203].

Період становлення механізму правового регулювання медичної діяльності, що хронологічно збігався з мікроперіодом регулювання надання медичної допомоги під час правління Петра I (кінець XVII — перша чверть XVIII ст.), характеризувався яскраво вираженим державно-правовим механізмом регламентації медичної діяльності та структурними змінами у галузі управління охороною здоров'я. Стрижневими ознаками реорганізації охорони здоров'я стали значна централізація управління медичною справою і суттєвий вплив держави на суспільні процеси, що відбувалися у сфері медичної діяльності. Характерно, що ці явища були відмінними від регулювання медицини в інших країнах Європи. Аптекарський приказ як орган управління охороною здоров'я було перетворено на Аптекарську Канцелярію, а потім — на Медичну Канцелярію (1725 р.). Нормативно-правова база медичної діяльності спиралася на норми Військового (1716 р.) і Морського (1720 р.) статутів, а також Указу Петра I від 14 серпня 1721 р. «Об учреждении в городах аптек под смотрением Медицинской Коллегии, о вспоможеннии приискивающим медикаменты в Губерниях, и о бытии под надзором упомянутой Коллегии госпиталям».